

کتابخانه‌های دیجیتال در ایران چالش‌ها و راهکارها

مطلبی: در نشست امروز، به بررسی موضوع «کتابخانه دیجیتال در ایران، چالش‌ها و راهکارها» خواهیم پرداخت. به همین منظور از دست‌اندرکاران و صاحب‌نظران این حوزه دعوت کردیم تا در این نشست دیدگاه‌های خود را در این زمینه مطرح کنند. با توجه به اینکه باید از جنبه‌های مختلف به موضوع کتابخانه دیجیتال نگاه کرد، متخصصانی از سازمان‌های مختلف دعوت شده‌اند. یکی از دلایل برگزاری این نشست، با وجود کتاب‌ها و مقالاتی که طی سال‌های اخیر در این زمینه منتشر شده، این است که دیجیتالی کردن منابع سازمانی و کتابخانه‌ای و ارائه منابع الکترونیک از طریق شبکه، با توجه به مزایای آن برای کاربران، از موضوع‌هایی است که بسیاری از سازمان‌ها، امروزه تلاش می‌کنند که چنین امکانی را برای مخاطبان خود فراهم کنند. با گسترش روزافزون نشر الکترونیک و به‌کارگیری فناوری اطلاعات و ارتباطات در کتابخانه‌ها، ارائه مفاهیم به‌صورت الکترونیک نیز مطرح شده و هر روز ابعاد تازه‌ای می‌یابد. در حقیقت ایجاد کتابخانه‌های دیجیتال و عرضه اطلاعات به شیوه دیجیتال، به اشتراک‌گذاری منابع را برای کتابخانه‌ها و کاربران فراهم می‌کند. با توجه به اینکه موضوع این نشست، بررسی تعاریف و مفاهیم کتابخانه دیجیتال نیست، قبل از شروع بحث، اجازه می‌خواهم تا تعریفی درباره کتابخانه دیجیتال ارائه دهم تا پس از آن درباره محورهای نشست بحث شود. درباره کتابخانه دیجیتال تعاریف بسیاری ارائه شده است، ولی اگر بخواهیم به شکل ساده‌ای آن را تعریف کنیم، باید بگوییم: «مکان یا محلی است که منابع اطلاعاتی به‌صورت الکترونیکی، بدون محدودیت زمانی و مکانی در اختیار کاربران قرار می‌گیرند». در این تعریف بحث شبکه مطرح است و اگر بخواهیم به‌صورت نظری کتابخانه دیجیتال را تعریف

حاضران:

۱. داریوش مطلبی: سردبیر کتاب ماه کلیات، کارشناس حوزه کتابخانه دیجیتال و دبیر جلسه،

۲. دکتر حسین غریبی: رئیس پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران،

۳. مهندس حمید موسویان: مدیر اطلاع‌رسانی کتابخانه مجلس،

۴. مازیار پرویزی: نماینده کتابخانه ملی و مدیر پروژه کتابخانه دیجیتال کتابخانه ملی،

۵. مهدی علیپور حافظی: دانشجوی دکتری علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی و کارشناس حوزه کتابخانه دیجیتال،

دکتر غریبی:
تأثیر فناوری اطلاعات بر کتابخانه را،
به چهار جنبه اصلی می‌توان تقسیم
کرد: فضا، مواد و منابع، خدماتی که
ارائه می‌شود، و کاربران و کتابدارانی که
سرویس می‌دهند

کنیم، باید بگوییم: «کتابخانه‌های دیجیتال را سازمان‌هایی می‌دانند که برای انتخاب، سازماندهی، دسترسی، تفسیر، توزیع، نگهداری و تضمین دوام مجموعه آثار دیجیتالی، منابع از جمله کارکنان متخصص را فراهم می‌آورد. این منابع از نظر اقتصادی باید در سطحی باشد که افراد بتوانند به آنها دسترسی داشته باشند». کتابخانه دیجیتال مفهومی است که باید از زوایای مختلف از جمله دانش کتابداری، مدیریت، نرم‌افزاری و سخت‌افزاری، حقوقی، وظایف کتابداران و دست‌اندرکاران راه‌اندازی کتابخانه دیجیتال مورد بررسی قرار گیرد. ابتدا از آقای دکتر غریبی می‌خواهم درباره کتابخانه‌های دیجیتال و ملزومات راه‌اندازی و نگهداری آن، دیدگاه‌های خود را مطرح کنند.

دکتر غریبی: اگر بخواهیم به بحث کتابخانه دیجیتال بپردازیم، با جنبه‌های مختلفی از فناوری اطلاعات مثل پیدایش، پوشش، گسترش و تأثیرات اجتماعی و سازمانی فناوری اطلاعات روبه‌رو خواهیم بود. با بررسی نقش و کاربرد فناوری اطلاعات در سطح سازمان‌ها، می‌بینیم که در مقاطع مختلف، رویکردهای گوناگونی در این باره مطرح شده است؛ یک رویکرد، بحث جایگزینی بوده است. بعد از اینکه کلیتتون و الگور تصمیم می‌گیرند، موضوع جامعه اطلاعاتی و فناوری اطلاعات را برای دولت آمریکا مطرح کنند، آقای ایکس و اسپور، نظریه پردازان اصلی این موضوع، این سه بخش اصلی را مطرح می‌کنند:

۱. جایگزینی، یعنی اگر ما تا امروز دستی کار می‌کردیم، از امروز به بعد خودکارسازی کنیم؛

۲. پشتیبانی به معنای آگاه‌سازی؛

۳. نوآوری که در آن مسئله دگرگون‌سازی را مطرح می‌کنند. اما فناوری اطلاعات چطور می‌تواند نقش خود را در کتابخانه‌ها

ایفا کند. برای روشن‌تر شدن مسئله، در هر حوزه مثالی می‌زنم. کاربرد فناوری اطلاعات در بخش خودکارسازی، تسریع امور روزمره و کاهش هزینه کتابخانه‌ها؛ در بخش پشتیبانی، پشتیبانی از فعالیت‌های کتابخانه مانند تولید فهرست‌های پیوسته؛ و در بخش دگرگون‌سازی، تولید مواد و منابع جدید از طریق فناوری اطلاعات و ایجاد تغییرات بنیادین در وضع کتابخانه‌هاست.

تأثیر فناوری اطلاعات بر کتابخانه را، به چهار جنبه اصلی می‌توان تقسیم کرد: فضا، مواد و منابع، خدماتی که ارائه می‌شود و کاربران و کتابدارانی که سرویس می‌دهند. در پیدایش نسل جدید کتابخانه‌ها در محیط شبکه، اشکال متفاوتی مطرح است؛ کتابخانه‌های دیجیتالی، کتابخانه‌های مجازی، کتابخانه‌های الکترونیکی و کتابخانه‌های بدون دیوار. طبیعتاً اینها مزایا و چالش‌های کتابخانه‌های نسل جدید را هم با خود به همراه دارند که بحث خاصی می‌طلبد. جنبه دیگری که می‌توان به آن نگرینست، پیدایش گونه‌های جدید مواد از جمله کتاب‌ها و مجلات الکترونیکی و منابع چندرسانه‌ای در کتابخانه‌هاست

دکتر غریبی:

در حال حاضر حدود ۱۱۲ هزار پایان نامه روی سیستم پژوهشگاه وجود دارد که اگر بخواهید این پایان نامه‌ها را آزاد بگذارید که هر کس خواست از آن استفاده کند، چالش‌های مختلفی به وجود می‌آید

دیدگاه‌های صاحب‌نظران مختلف دنیا در این زمینه است. آنچه ما در پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران به آن رسیدیم، این است که کتابخانه‌های دیجیتالی بدون مطالعه کافی و کارهای میدانی در کشور امکان تحقق یافتن ندارد. همان‌طور که اشاره شد، شاید یکی از پیش‌تازان در امر دیجیتالی کردن منابع در کشور در شرایط کنونی پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران باشد. در حال حاضر به شکل جدی- غیر از پژوهشگاه- جای دیگری نیست که چنین سرویسی را به‌صورت مدیریت شده عرضه کند. کتابخانه ملی هم اقدامات خوبی را از نظر ساختمانی آغاز کرده که قابل تقدیر است و امیدواریم در آینده بتواند کار را گسترش دهد، چون فضای خوبی دارد و اقداماتی را هم با برخی از بخش‌های خصوصی آغاز کرده است. چیزی که ما در این ۱۶ سال تجربه کردیم این بود که برای هر کار مطالعه کنیم. امروز حدود ۷۰۰ هزار سند در پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران موجود و قابل دسترس است. اما محدودیت‌های قانونی و مسائل دیگر اجازه عرضه آنها را به ما نمی‌دهد. از سوی دیگر در حال حاضر حدود ۱۱۲ هزار پایان‌نامه روی سیستم پژوهشگاه وجود دارد که اگر بخواهید این پایان‌نامه‌ها را آزاد بگذارید که هر کس خواست از آن استفاده کند، چالش‌های مختلفی به وجود می‌آید. این مشکلات در طرح‌های پژوهشی، کنفرانس‌ها، کتاب‌ها، نشریات و مقالات نیز وجود دارد و نگاه به این مسائل نیازمند استراتژی مشخص و مبتنی بر مطالعه و جنبه‌های مختلف این موضوع است که بتوانیم در کنار آن بحث‌هایی مثل دیجیتالی کردن را در کشور پیش ببریم.

علی‌پور حافظی: طبق بررسی‌های انجام شده درباره کتابخانه‌های دیجیتالی و راه‌اندازی آن در ایران، بسیاری از مراکز، بدون اینکه شناخت یا تعریف درستی از کتابخانه دیجیتالی داشته باشند، خودشان را کتابخانه دیجیتالی و احیاناً کتابخانه مجازی معرفی کرده‌اند. همان‌طور که آقای دکتر غریبی اشاره کردند، اگر از کتابخانه سنتی شروع کنیم، کتابخانه‌ها در مسیر حرکت‌شان، مراحل خاصی را پیموده‌اند تا به این مرحله رسیده‌اند. ابتدا، بعد از کتابخانه‌های سنتی، کتابخانه‌های الکترونیکی مطرح می‌شود که بحث دسترسی به منابع الکترونیکی را آنجا مطرح می‌کند و بعد از آن، کتابخانه‌های هایپرمدیا یا کتابخانه‌های ترکیبی یا دوگانه هستند که به‌رغم حفظ محیط سنتی خود، منابع و سرویس‌های دیجیتال را هم به کاربران ارائه می‌دهند. گام بعدی حرکت به سوی کتابخانه‌های دیجیتال است. در این کتابخانه‌ها و در کنار اینها، ایجاد کتابخانه‌های مجازی از سوی مراکز یا سازمان‌های مختلف دیگر مطرح است که نیازی به

که مزایا و چالش‌های خاص خود را دارند و باید بررسی شوند. بخش دیگر، تأثیرات فناوری اطلاعات بر کاربران و کتابداران است. یکی از این تأثیرات، تغییر نقش و مهارت‌های کتابداران است که به آینده حرفه‌ای آنها باید توجه شود. در بخش کاربران نیز نیازهای جدید اطلاعاتی‌ای که کاربران برای خود ایجاد می‌کنند و کانال‌های جدید دسترسی قابل توجه است. در بخش خدمات کتابخانه‌ها، جنبه‌های متفاوتی از جمله نیروی انسانی، فضا و خدمات مطرح است. در بحث فراهم‌آوری، سازماندهی، امانت و خدمات مرجع نیز نقش متفاوتی برای کتابخانه‌های دیجیتالی مطرح است.

پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران چند طرح را درباره کتابخانه‌ها اجرا می‌کند. یکی از این طرح‌ها، طرح غدیر است که هدفش دسترسی مستقیم دانشجویان مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری به منابع کتابخانه‌های دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی کشور است. وقتی این بحث مطرح بود که آیا هنوز چیزی به‌عنوان اشتراک منابع می‌تواند جایگاهی داشته باشد، مجبور بودیم این سؤالات را مطرح کنیم که آیا به کتابخانه‌های سنتی نیازی هست یا خیر؟ آیا در نسل جدید نقش قابل‌اعتنایی برای کتابخانه‌های سنتی باقی می‌ماند؟ آیا نسل جدید کتابخانه‌ها توان ارائه تمام خدمات و کارکردهای کتابخانه‌های سنتی را دارند؟ کتابخانه‌ها چه سرنوشتی خواهند داشت؟ کتابخانه‌های خودکار مجموعه مشخصی از اطلاعات به‌شکل چاپی‌اند که با کاربرد فناوری اطلاعات سازماندهی شده‌اند. کتابخانه‌های ترکیبی که ترکیبی از منابع چاپی و دیجیتالی‌اند، دارای ویژگی دسترسی حضوری و بدون محدودیت زمانی و مکانی می‌باشند. کتابخانه‌های دیجیتالی هم مجموعه‌ای از منابع دیجیتالی و قابل دسترس بدون محدودیت زمانی و مکانی هستند. کتابخانه‌های خودکار و دیجیتالی هر یک دارای چالش‌های فنی، اقتصادی، قانونی، اجتماعی و اطلاعاتی‌اند. در یک کار مطالعاتی با عنوان «تأثیر فناوری اطلاعات بر کتابخانه‌ها» که آقای دکتر علی‌دوستی و خانم شجاعی انجام دادند، نتیجه این بود که باید کتابخانه‌های ترکیبی را به‌عنوان مدلی ارزشمند در کنار کتابخانه‌های دیجیتالی حفظ کرد و آنها را به‌عنوان مرجع گذار به سوی کتابخانه‌های دیجیتال در کشور در نظر گرفت. جمع‌بندی ما در این طرح این بود که نوع کتابخانه را در آینده میان مدت، کتابخانه ترکیبی در نظر گرفتیم و نوع کتابخانه در آینده بلندمدت به نیازهای کاربران، موضع و اندازه مجموعه کتابخانه‌ها و توان اجرای آن در کتابخانه‌های مختلف بستگی دارد. حرکت به سوی کتابخانه‌های دیجیتالی تدریجی خواهد بود و سرعت آن هم قابل پیش‌بینی نیست. مطالبی که عرض کردم تقریباً جمع‌بندی

که وزارت دفاع آمریکا پشتیبانی کرد و در مجموع ۲۴ میلیون دلار سرمایه‌گذاری روی آنها صورت گرفت، اولین حرکت در این زمینه بود. بعد از آن، پروژه‌های مختلفی در آمریکا و بعد اروپا اجرا شد که مهم‌ترین آنها، پروژه «کتابخانه دیجیتال اتحادیه اروپا» است که یکی از کامل‌ترین سیستم‌های کتابخانه‌های دیجیتال است و کشکولی از تمام گذشته‌ها و چیزهایی که آرمانی و بلند مدت هستند، در نقشه این کتابخانه‌ها لحاظ شده است. همچنین کتابخانه کنگره آمریکا به‌مثابه مرکز نگهدارنده استانداردهای مبتنی بر کتابخانه دیجیتال، بسیار مطرح است. صفحه استانداردهای کتابخانه کنگره آمریکا خطمشی تمام کتابخانه‌های دیجیتال را برای کتابخانه‌ها در دنیا مشخص می‌کند. دو دانشگاه برکلی و استنفورد از دیگر پیشگازان فناوری کتابخانه‌های دیجیتال اند و اقداماتی که در این دو دانشگاه شده جنبه‌ها و صورت‌های جدیدی از اشیای دیجیتالی را پوشش می‌دهد. علاوه بر فعالیت‌های دانشگاه‌های آمریکا، شرکت مخابرات انگلیس هم کتابخانه دیجیتالی «British Telecom» (BT munication) را ایجاد کرده که دارای جنبه‌های بسیار جدیدی از کتابخانه‌های دیجیتال است. علاوه بر اینها، مراکز خصوصی هم در زمینه کتابخانه‌های دیجیتال کار کرده‌اند. شاید هر جا که درباره کتابخانه‌های دیجیتال بحث می‌شود، «گوگل» و کارهای این پایگاه مطرح شود، درحالی که گوگل هیچ کتابخانه دیجیتالی ایجاد نکرده و کار آنها شامل بخشی از کتابخانه‌های دیجیتال و خرید و فروش اطلاعات است و نمی‌توان به گوگل به‌مثابه الگوی جامعی برای کتابخانه‌های دیجیتال نگاه کرد. ولی به‌عنوان یک الگوی کسب و کار می‌توان به آن نگاه کرد و به‌منزله یک مرکز خصوصی در یکی از زمینه‌های کتابخانه دیجیتالی، به نام جست‌وجو، پیشرفت قابل ملاحظه‌ای کرده است. از کتابخانه‌های دیجیتالی معروف دیگر، کتابخانه کوستیا است که یک کتابخانه دیجیتالی آموزشی است و خدمات خوبی عرضه می‌کند. به نشانی «www.questia.com».

در زمینه کتابخانه‌های دیجیتالی در ایران، چند سال است که تحقیقاتی شروع شده است. ما در کتابخانه ملی قبل از هر چیز به نرم‌افزار و سرویس‌هایی که ارائه می‌دهیم، نگاه کردیم و اینکه چطور می‌توانیم کتابخانه‌های دیجیتالی را به‌صورت یکپارچه همراه با سرویس‌های قبلی داشته باشیم. سیستم جامع مدیریت کتابخانه ملی طی بیش از دو سال با نیروهای بسیاری در کتابخانه ملی پیاده‌سازی شد و مباحث کلاسیک مرتبط با کتابخانه‌های خودکار را در آنجا نهایی کردیم. چنانکه اشاره شد، ما بحث عبور از کتابخانه سنتی به خودکار، خودکار به الکترونیکی و الکترونیکی به مجازی و مجازی

وجود خود کتابخانه نیست. در بحث حرکت به سوی کتابخانه‌های دیجیتال و شرایط آن، بسیاری از مراکز خود را کتابخانه‌های دیجیتال معرفی می‌کنند، در صورتی که اینها کتابخانه‌های الکترونیکی هستند. بنابراین ما در حال حاضر کتابخانه‌های الکترونیکی داریم و هنوز در عمل صاحب کتابخانه دیجیتال نشده‌ایم. البته حرکت‌های خوبی در کتابخانه ملی، پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران و کتابخانه‌های تخصصی و مراکز پژوهشی شروع شده و این مراکز دیجیتال‌سازی منابع خود را آغاز کرده‌اند. ولی دیجیتال‌سازی منابع و تولید منابع دیجیتال، ملاک این نیست که آن کتابخانه حتما کتابخانه دیجیتال باشد. طبق تعاریفی که اشاره شد، کتابخانه‌های دیجیتال در کنار ارائه منابع دیجیتال، خدمات دیجیتال را هم عرضه می‌کنند. موضوعی که آقای دکتر غریبی مطرح کردند که آیا کتابخانه‌های دیجیتالی آمده‌اند که جایگزین کتابخانه‌های سنتی شوند، طبق مطالب علمی مختلفی که بنده آنها را مطالعه کرده‌ام و بر اساس نظر پروفیسور آرمز از دانشگاه MIT آمریکا، کتابخانه‌های دیجیتال به هیچ‌وجه نمی‌خواهند و نمی‌توانند که جایگزین کتابخانه‌های سنتی شوند. چون این روند باید طی شود تا بتوانند سرویس‌های خود را ارائه دهند. در صورتی که خود کتابخانه‌های دیجیتالی هم در کنار ارائه خدمات دیجیتال، می‌توانند شرایط دارا بودن منابع سنتی و چاپی را هم داشته باشند.

مطلبی: آقای علیپور حافظی اشاره کردند که در ایران مرکزی مدعی‌اند که دارای کتابخانه دیجیتالی هستند. البته اینکه اینها چقدر کتابخانه دیجیتالی دارند یا چقدر کتابخانه‌های دیجیتال نزدیک شده‌اند، بحث بیشتری می‌طلبد. آقای پرویزی درباره وضع کتابخانه‌های دیجیتال در ایران و اینکه چه مرکزی در حال حرکت به این سمت هستند، توضیحاتی ارائه می‌دهند.

پرویزی: حدود دو سال پیش تحقیقی درباره تاریخچه کتابخانه‌های دیجیتال و وضع پیاده‌سازی این کتابخانه‌ها در ایران انجام دادیم که در لابه‌لای صحبت‌ها به نتایج آن به‌طور مستند اشاره خواهم کرد. برای اینکه بتوانیم درباره وضع فعلی کتابخانه‌های دیجیتال در ایران اطلاعاتی داشته باشیم، باید بدانیم که ایران در این زمینه چه جایگاهی دارد و کتابخانه‌های ایران، که در برخی از جنبه‌ها ممکن است به جایگاه شایسته‌ای هم رسیده باشند، کجا قرار گرفته‌اند؟

بحث کتابخانه‌های دیجیتال در دنیا به سال‌های بسیار دور، شاید دهه ۸۰ برمی‌گردد، در واقع شش پروژه «کتابخانه‌های دیجیتال»

علیپور حافظی:
کتابخانه‌های دیجیتال با چالش‌های مختلفی از جمله
چالش‌های حقوقی، فرهنگی، مدیریتی، مخابرات،
زیرساخت‌ها و فناوری روبه‌رو هستند

کتابخانه دیجیتال پژوهشگاه، اسم پایان‌نامه و رساله‌های الکترونیکی، «پارسا» نامگذاری شده است. پارسا مخفف «پایان‌نامه»، «رساله» و «الکترونیکی» است. اگر بخواهیم بدانیم که پارسا چه مزایایی دارد، باید برای آن، زیرسیستم‌هایی تهیه کنیم که به دیجیتالی تبدیل شود. اول اینکه افزایش مشاهده‌پذیری خواهیم داشت. بنابراین باید سیستم‌هایی ایجاد کنیم که افزایش مشاهده‌پذیری را برای کسانی که در حال استفاده‌اند، ایجاد کند. مسئله دیگر کاهش پژوهش‌های تکراری است و برای رسیدن به این هدف، باید سیستم‌هایی تهیه کنیم که بتواند مانع تکراری شدن فعالیت‌ها شود. مسئله دیگر، کوتاه‌سازی جریان کار است. جریان کار از زمانی که پایان‌نامه در دانشگاه تولید می‌شود تا به دست ما برسد، فرآیند بسیار طولانی دارد و هنگامی که وارد پژوهشگاه می‌شود، ۵۰۰ عمل روی آن انجام می‌شود تا سند به داده تبدیل می‌شود و اجرای این کار بسیار طولانی است، بنابراین باید سیستمی تهیه شود که این فرآیند را کوتاه کند. صرفه‌جویی و افزایش دسترسی، سیستم خاص خود را می‌طلبد و این می‌تواند توسعه کتابخانه دیجیتالی را به دنبال داشته باشد، ولی توسعه کتابخانه دیجیتالی سرویس خاص خود را می‌طلبد. اگر بخواهیم در بخش پایان‌نامه وارد حوزه چندرسانه‌ای شویم، شاید به یک نقشه کلی نیاز داشته باشیم تا به همه سرویس دهند یا اگر کسی پایان‌نامه‌اش در حوزه نمایشنامه‌نویسی باشد و بخواهد آن را به صورت نمایش اجرا شده ببیند یا عکس‌هایش را ببیند، به سیستم خاصی نیاز داشته باشد. رهگیری اینها نیز سیستم خاصی می‌خواهد. علاوه بر آن می‌خواستیم بدانیم چه تعداد مقاله، کتاب و سایر رسانه‌ها از پایان‌نامه‌ها چاپ شده و چه بخش‌هایی از آنها استفاده کرده‌اند. اینها سؤالاتی است که پژوهشگاه به دنبال پاسخ دادن به آنهاست و تاکنون هیچ‌کس هم در این زمینه تحقیق نکرده است. برای اینکه پایان‌نامه‌ای به صورت الکترونیکی تولید شود، ۲۹ زیرسیستم تعریف کردیم که بتوانیم این مجموعه را ذخیره کنیم. همچنین زیرسیستمی ایجاد شد که قبل از چاپ مقاله، کسی به پایان‌نامه دیجیتال دسترسی نداشته باشد. از سوی دیگر دانشجو و استاد راهنما و استاد مشاورش قفسه‌ای داشته باشند که مسائل موردنظرشان را آنجا قرار دهند و درباره آنها بحث کنند و با هم در ارتباط باشند. در حوزه گزارش دولتی و نقشه هم این مسائل وجود دارد و هر یک زیرسیستم‌های خاص خودش را می‌طلبد. به اعتقاد من، همه اینها به مطالعه احتیاج دارد.

مطلبی: آقای دکتر غربی به چرخه حیات یک کتابخانه دیجیتالی از مرحله راهاندازی تا ارائه خدمات اشاره کردند. آقای علیپور اگر صحبتی

به دیجیتال و پرتابل هیبریدی را که می‌تواند تمام اینها را شامل شود، داریم. برای گذر از کتابخانه‌های خودکار، RFP تهیه کردیم. در RFP تمام نیازهای مربوط به کتابخانه‌های خودکار مطرح شد و بحثی با عنوان کتابخانه دیجیتال یا مکمل کتابخانه دیجیتال که ادامه کار کتابخانه خودکاری که سازمان کرده بود، داشتیم و تحقیقات مفصلی درباره آن انجام دادیم. جز کتابخانه ملی ایران، نمود عینی کتابخانه‌های دیجیتال با نقاط قوت و ضعف آن، پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران است که به شکل مجسم این سرویس را ارائه می‌دهد. در حال حاضر تقریباً جز این پژوهشگاه، کتابخانه دیجیتال یا چیزی شبیه کتابخانه دیجیتال در کشور نداریم. ولی نباید از تحقیقات خوبی که در کتابخانه علوم منطقه‌ای شیراز و کتابخانه آستان قدس رضوی صورت گرفته، ولی به هیچ کار عملیاتی منجر نشده و مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی که در حال تهیه یک سیستم کتابخانه دیجیتال است، غافل شد.

مطلبی: سیستم‌های کتابخانه‌ای خوبی هم ایجاد شده است. البته ممکن است مشکلاتی هم داشته باشند، ولی نقاط قوت زیادی هم دارند. از جمله سیستم کتابخانه دیجیتالی که ایزایران طراحی کرده است، در حد یک بسته نرم‌افزاری می‌تواند آن را ارائه دهد و سازمان‌ها هم می‌توانند از آن استفاده کنند. سیستم کتابخانه دیجیتالی دانشگاه شریف و کتابخانه «دید» هم کارهای بسیار خوبی‌اند. من نمی‌گویم که اینها، عیب و نقصی ندارند، ولی با وجود این، کارهای ارزنده‌ای هستند. آقای دکتر غربی به نظر شما در حوزه مدیریت و راه‌اندازی کتابخانه‌های دیجیتال چه چالش‌هایی وجود دارد؟

غربی: ما در دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی مشکلی تحت عنوان «پایان‌نامه‌ها» داریم. یکی از دغدغه‌های ما این است که اگر پایان‌نامه‌ها به شکل دیجیتالی تولید شوند و در سرویس قرار بگیرند، چه کارهایی باید صورت گیرد. وقتی به بررسی این مسئله پرداختیم، دیدیم که با موجودیت‌های متفاوتی از جمله پدیدآورنده، دانشگاه و مرکزی که می‌خواهد آنها را جمع‌آوری کند و سرویس دهد و مخاطبان جهانی که اگر بخواهند از این پایان‌نامه‌ها استفاده کنند، روبه‌رویم. از سوی دیگر وقتی می‌گوییم از ابتدا دیجیتال، یعنی آن را به صورت دیجیتال داشته باشیم، با اسکن کردن - کاری که امروز در پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران انجام می‌شود - به صورت دیجیتال به ما سرویس ارائه نخواهد شد. این فقط مشاهده‌پذیری اشکال اسکن شده از یک پایان‌نامه است و با بحث دیجیتال فاصله بسیاری دارد. در سیستم

علیپور حافظی:

بیشتر مدیران با تب کتابخانه‌های دیجیتال روبه‌رو هستند و دوست دارند که ایجاد کتابخانه‌های دیجیتالی به نام خودشان رقم بخورد و طبیعتاً این مسئله برای آن سازمان و بودجه‌هایی که برای این پروژه‌ها در نظر گرفته می‌شود، مشکلاتی به همراه دارد

در این باره دارید، بفرمایید.

مطرح شده است. اما در ساده‌ترین تعریف «هر فایلی را که بتوان در کامپیوتر شخصی یا ماشین دیجیتالی مشاهده کرد» به آن کتاب الکترونیکی می‌گویند. اما می‌توان ویژگی‌های دیگری برای آن لحاظ کرد و از این طریق آن را محدودتر کرد. کتاب الکترونیکی کاربردها و مزایای مختلفی دارد. انتشار کتاب با تیراژ پایین، نداشتن هزینه حمل و نقل، تمام نشدن کتاب، انتشار کتاب از سوی خود نویسندگان، امکان پیاده‌سازی کتاب روی رایانه کامپیوتر، داشتن هزینه کمتر نسبت به کتاب‌های سنتی، امکان جست‌وجوی واژه‌ها از یک لغتنامه، امکان جست‌وجوی واژه‌ای از متن یک کتاب و ارجاع به کتاب دیجیتالی دیگری در همین زمینه، امکان تهیه متون درسی بومی‌سازی شده برای دانشجویان، امکان مطالعه کتاب در تاریکی، امکان حمل کتاب‌های متعدد در یک بسته، امکان اشتراک نشریات و دریافت آنها به صورت دیجیتالی، مشاهده کتاب با اندازه و فونت موردنظر، گنجاندن کپی‌رایت در کتاب دیجیتالی و تهیه کتاب‌های سفارشی برای افراد خاص، گنجاندن مواد چندرسانه‌ای، امکان روزآمدسازی منابع و ارجاعات کتاب‌ها و امکان قرض‌دادن یا امانت دادن کتاب از جمله مزایای کتاب دیجیتالی است.

در این نشست به برخی از پروژه‌های بزرگی که در این زمینه صورت گرفته، اشاره شد. بنده هم به سه مورد اشاره می‌کنم. البته در پایگاه ویکی‌پدیا، حدود ۷۰ مورد از این پروژه‌های بزرگ معرفی شده است. یکی از این پروژه‌ها، کتابخانه دانشگاه کارنگی ملون است که با برآورد یک میلیون کتاب شروع شده است. پروژه دیگر «بوک سرچ گوگل» است که به آن اشاره شد و خود گوگل هم آن را «بوک سرچ» نامگذاری کرده است. در این پروژه روزانه ۳ هزار کتاب اسکن می‌شود که اگر به‌طور تقریبی هر کتاب را ۲۰۰ تا ۳۰۰ صفحه در نظر بگیریم، در این پروژه بین ۶۰۰ هزار تا ۹۰۰ هزار صفحه در روز اسکن می‌شود. یکی دیگر از این پروژه‌ها کتابخانه کنگره است که یک کتابخانه چندزبانه می‌باشد. هم‌اکنون بحث فروش کتاب‌های دیجیتالی هم کاملاً اجرایی شده و کتاب‌فروشی‌های دیجیتالی وارد عرصه تجارت شده‌اند و کتاب را به صورت دیجیتالی می‌فروشند. یک نمونه تبلیغاتی کتاب دیجیتالی در ایران به دست من رسید که فایل اجرایی بود. صفحه اول کتاب را در زمینه تجارت الکترونیکی گذاشته و از خواننده درخواست کرده بود که برای خواندن بقیه مطلب، مبلغی به شماره حسابی واریز کند تا بقیه آن را بخواند. این ساده‌ترین شکل فروش کتاب دیجیتالی است.

در بحث ساخت‌افزایی ما معمولاً فکر می‌کنیم که کتاب دیجیتالی روی رایانه شخصی خوانده می‌شود. ساخت‌افزارهایی هم

علیپور حافظی: ما وقتی از جنبه‌های مختلف به کتابخانه‌های دیجیتال نگاه می‌کنیم، می‌بینیم که این کتابخانه‌ها با چالش‌های مختلفی از جمله چالش‌های حقوقی، فرهنگی، مدیریتی، مخابرات، زیرساخت‌ها و فناوری روبه‌رو هستند. به نظر من، بزرگ‌ترین چالشی که ما با آن در ایران مواجه‌ایم، چالش‌های مدیریتی است. بحثی که الان مطرح می‌کنم، بیشتر به کتابخانه‌های تخصصی مربوط است. مدیران اینگونه کتابخانه‌ها، تخصصی در این زمینه ندارند و با توجه به اینکه این مدیران اغلب عمر کوتاهی در کتابخانه‌ها و مراکز تخصصی دارند، طبیعتاً سعی می‌کنند به کارهایی دست بزنند که به نام خودشان تمام شود و بیشتر به چیزهای جدید و رسانه‌ای فکر می‌کنند. بحث کتابخانه‌های دیجیتال هم در ۵ و ۶ سال اخیر بحث داغ کتابخانه‌هاست و بیشتر مدیران با تب کتابخانه‌های دیجیتال روبه‌رو هستند و دوست دارند که ایجاد کتابخانه‌های دیجیتالی به نام خودشان رقم بخورد و طبیعتاً این مسئله برای آن سازمان و بودجه‌هایی که برای این پروژه‌ها در نظر گرفته می‌شود، مشکلاتی به همراه دارد. زیرا اجرای پروژه‌های کتابخانه دیجیتال زمان‌بر است و زمان زیادی برای ایجاد یک کتابخانه دیجیتال لازم است. در صورتی که عمر مدیریت مدیران ما ممکن است کوتاه‌تر از این زمان باشد و فلسفه‌ای که مبنای این مدیریت‌هاست، موجب حمایت از اینگونه طرح‌های نشود. بنابراین چنین پروژه‌هایی در مقاطع مختلفی قطع می‌شود و به نتیجه نمی‌رسد. بیشتر پروژه‌هایی که ما با آنها ارتباط داشتیم یا به نتیجه نرسیده‌اند یا حداقل کتابخانه دیجیتال نشدند. با توجه به مطالعاتی که در این باره داشته‌ام، به اعتقاد بنده، مدیران باید با این مسائل آشنا شوند و بدانند که کتابخانه دیجیتال واقعاً چیست و چه اهداف و جنبه‌هایی می‌تواند داشته باشد، و اینکه آیا در شش ماه یا یک سال می‌توان کتابخانه دیجیتال راه‌اندازی کرد؟

مطلبی: یکی از بحث‌های اساسی در راه‌اندازی کتابخانه‌های دیجیتال، مسئله نرم‌افزار و سخت‌افزار و شبکه است. از آقای مهندس موسویان که متخصص این حوزه‌اند، خواهش می‌کنم دیدگاه‌هایشان را در این زمینه مطرح کنند.

موسویان: در این جلسه بیشتر درباره کتابخانه دیجیتال بحث شد، درحالی که در حقیقت جزء تشکیل‌دهنده کتابخانه دیجیتال، کتاب الکترونیکی است. از نظر فنی برای کتاب الکترونیکی تعاریف مختلفی

پرویزی:
صفحه استاندارد کتابخانه کنگره آمریکا خط مشی
تمام کتابخانه‌های دیجیتال را برای کتابخانه‌ها در
دنیا مشخص می‌کند

استفاده در اسکن است. نکته مهم دیگر در بحث نگهداری اطلاعات، توجه به روزرسانی فایل و تهیه فایل پشتیبان است. ابزارهایی که برای تهیه فایل و پشتیبان گرفتن وجود دارند، به سرعت متحول شده‌اند. برای مثال در این زمینه ابزارهای قابل حملی در ۲۰ سال گذشته تولید شد. در سال ۱۹۷۰ کارت پانچ با عنوان رسانه‌ای تولید شد که روی آن هم برنامه و هم داده ذخیره می‌شد. در دهه ۸۰ مغناطیسی آمد که ابتدا تیپ‌ها و بعد فلاپی‌های ۵ و ۳/۵ اینچ بودند. در حال حاضر اگر کسی فلاپی ۵ اینچ داشته باشد، باید به دنبال درایو ۵ اینچ بگردد. همین اتفاق دارد برای فلاپی‌های ۳/۵ اینچ می‌افتد. معمولاً روی لب‌تاپ‌هایی که به بازار می‌آید، درایوهای ۳/۵ اینچ وجود ندارد یا به صورت خارجی است. چیزهایی که الان متداول اند، CDهایی است که با لیزر کار می‌کنند و DVDهایی که جایگزین می‌شوند، به‌مرور با لیزر قرمز کار می‌کنند و تکنولوژی‌هایی که در آینده نزدیک می‌آیند، با لیزر آبی یا بنفش کار می‌کنند.

به‌روزرسانی آرشیوها موضوع دیگری است که باید به آن توجه شود. از بین استانداردهای نرم‌افزاری که برای کتابخانه دیجیتال تعریف شده است، دو استاندارد برجسته وجود دارد. یکی این. ای. بوک^۲ و دیگری ای. بی. ایکس الکترونیک بوکس^۳ چنج^۴ است و با رعایت کردن این استانداردها، بعدها خیلی بهتر خواهیم توانست با دنیا تعامل داشته باشیم. این. ای. بوک بعدها به ای. دی. پی. اف^۵ تغییر نام داده است که حامیان بسیار قدرتمندی دارد و بیش از ۵۰ ناشر جهانی از آن حمایت می‌کنند و خط‌مشی شرکت‌های معتبری مانند مایکروسافت براساس این استاندارد شکل گرفته است.

پرویزی: درباره دانش نرم‌افزاری و سخت‌افزاری ایجاد کتابخانه‌های دیجیتال - همان‌طور که در ابتدای جلسه اشاره شد - کتابخانه‌های دیجیتال با تعریف آرمز، استاد دانشگاه «MIT» شروع شد. تعریف آرمز به سرعت قابلیت کاربرد خود را از دست داد و تعریف جدیدی را کنسرسیوم وب جهانی درباره کتابخانه‌های دیجیتال ارائه کرد. تعریف جدیدی که از کتابخانه‌های دیجیتال ارائه می‌شود - بعد از اینکه تعریف کتاب الکترونیکی مشخص می‌شود - این است که مجموعه اشیا دیجیتال را در محیط شبکه، کتابخانه دیجیتال می‌گویند. ولی تعریف مفهومی که آقای تیم برنرزی، مخترع وب، از کتابخانه‌های دیجیتال، در کنسرسیوم وب جهانی مطرح کرد، این است که ما چگونه می‌توانیم چیزهای با ارزش را در دنیای دیجیتال گردآوری، سازماندهی، نگهداری و ارائه کنیم. اما چیزهای با ارزش این است که فرض کنید ما در یک سیستم نرم‌افزاری دیرخانه یا در یک سیستم

برای خواندن کتاب‌های دیجیتالی ساخته شده‌اند که چهار نمونه آن یعنی گلس بوک، بوبر مدیا، سافت بوک و آوانت بوک را اینجا آورده‌ام که آوانت بوک با سیستم پال موئس کار می‌کند. فکر می‌کنم بالاترین بلندپروازی که در این زمینه شده، پروژه‌ای است که در MIT تعریف شده و آن هم برای دسترسی به جوهر الکترونیکی بوده است. این پروژه سال ۱۹۹۷ تعریف شده است و من پیشرفت‌های بعدی آن را در اسناد ندیدم و نمی‌دانم در حال حاضر به کجا رسیده است. ولی آرمان این پروژه این بوده است که بتواند کتابی با کاغذهای مخصوص عرضه کند که با توجه به اینکه خواننده کتاب محلی که آن مطلب را در آن کتاب خوانده - اینکه صفحه راست یا چپ بود، چه حجمی از کتاب را ورق زده بود و این مطلب را خوانده بود - این حافظه بصری به یادآوری مطالب کمک می‌کند. هدف این بوده است که با کاغذهای مخصوص شبیه کاغذ معمولی و با جوهر الکترونیکی کتابی تولید شود که از کنسول بغل مطلبی را که می‌خواهیم انتخاب کنیم، مثلاً یکی از کتاب‌های شکسپیر را می‌خواهیم بخوانیم و بعد از چند ثانیه جوهر الکترونیکی با عمل کردن روی صفحات و پاردا شدن، بتواند آن مطلب را روی صفحات ظاهر کند، ما کتاب مثلاً ۵۰۰ صفحه‌ای را بخوانیم و بعد با انتخاب عنوان بعدی، این صفحات به مطلب جدیدی که می‌خواهیم، تغییر ماهیت دهند و حتی امکان نمایش مطالب چندرسانه‌ای را هم پیش‌بینی کرده بودند.

به نظر من چیزی که باید به‌طور ویژه روی آن بحث شود، مسئله استانداردهای کتابخانه‌های دیجیتال است. اگر از ابتدا طبق استاندارد حرکت کنیم، از کارهای تکراری و باز تولیدهای بی‌مورد تا حد قابل توجهی جلوگیری می‌شود. به برخی از مسائلی که در گام اول؛ یعنی دیجیتالی کردن، باید مورد توجه قرار گیرد، اشاره می‌کنم. اولین مسئله «وضوح» است. گاهی برای اینکه متنی را اسکن کنیم، می‌گویند با شفافیت ۳۰۰ اسکن کنید، در صورتی که باید دید فایلی که در حال اسکن شدن است، به چه منظوری استفاده می‌شود. از وضوح متفاوت ۷۲، ۱۵۰، ۲۰۰، ۳۰۰ و در برخی از موارد از ۶۰۰ هم استفاده می‌شود. فرمتی که فایل را با آن تولید می‌کنیم، می‌تواند تیف^۱ یا جی پک^۲ باشد. اگر ما فایل را جی پک ذخیره کردیم، با تبدیل آن به تیف صرفاً می‌توانیم آن را در برنامه‌هایی که فقط با تیف کار می‌کنند، ببینیم و گرنه به آن پایگاه داده‌ای که اینجا اتفاق افتاده است، دیگر بر نمی‌گردد. بنابراین انتخاب فرمت از ابتدا مهم است. مسائل دیگری که باید در این زمینه مورد توجه قرار گیرد، کیفیت اسکن، نامگذاری فایل‌ها، فهرست‌نویسی فایل‌ها و بعد در درجه بعدی رنگی، خاکستری و احیاناً سیاه و سفید بودن و تکنولوژی مورد

مطلبی:

از نظر کپی‌رایت آثاری که در اینترنت گذاشته می‌شود اگر آثاری باشد که سازمان حامی کتابخانه تولید کرده است و آنها را برای استفاده دیگران به صورت آزاد و رایگان روی اینترنت قرار می‌دهد، مشکل حقوقی وجود ندارد. ولی اگر آثار ناشران دیگر باشد، لازم است اجازه عرضه اینترنتی آن از صاحبان حقوق (ناشر یا مولف) اخذ کند.

به این دلیل به این سؤالات اشاره کردم که دوستان دانش و تجربه خوبی که در این حوزه دارند را ارائه بفرمایند.

موسویان: با توجه به اینکه من به نمایندگی از کتابخانه مجلس اینجا حضور دارم، به نکاتی درباره اقدامات کتابخانه مجلس اشاره می‌کنم. کتابخانه مجلس هم چند سال است که در این زمینه فعالیت‌هایی می‌کند و گام اول یعنی دیجیتالی کردن منابع را شروع کرده است. منابع خطی، نشریات قدیمی و کتب چاپ سنگی و سربی و بخشی از اسناد اسکن شده است و پروژه‌هایی هم تعریف شده که این کار با سرعت هرچه بیشتری ادامه یابد. کار بزرگی هم روی مشروح مذاکرات ۲۴ دوره مجلس ملی و اسلامی انجام شده که شاید بتوان آن را انتشار بزرگ‌ترین کتاب دیجیتالی در ایران نامید و به زودی در وبسایت کتابخانه مجلس به صورت تمام متن و نه اسکن در دسترس خواهد بود. ما شورای ملی را در بدو امر به صورت اسکن شده داشتیم، ولی در حال حاضر متن آن به صورت تمام متن و قابل جست‌وجو است و بالغ بر ۱۲۰ هزار صفحه می‌شود که فکر می‌کنم راهگشای بسیاری از محققان در حوزه حقوق و زمینه‌های مشابه باشد. درباره مسئله مخابراتی به یک نکته اشاره کنم و آن هم بحث جست‌وجوپذیر بودن منابع است. اگر استانداردها رعایت شود، بهتر می‌توان از منابعی که منتشر می‌کنیم، بهره‌برداری و آنها را جست‌وجوپذیر کرد. برای مثال منابع بعداً به صورت PDF منتشر می‌شود. فرمت PDF قابلیت جست‌وجوی بسیار کمتری دارد. یکی از استانداردهای پیشنهادی این است که هر جا که فایل به صورت PDF منتشر می‌شود، حتماً نسخه HTML آن هم کنارش باشد.

علیپور حافظی: ما از نظر دانش نرم‌افزاری و سخت‌افزاری و متخصصان رایانه در ایران مشکل خاصی نداریم و نرم‌افزارهایی هم که امروز در ایران تولید می‌شود، چیزی از نرم‌افزارهای خارجی کم ندارند. منتهی نکته مهم در این زمینه این است که همان‌طور که در مراحل مختلف ساختن یک ساختمان به مهندس ناظر و نقشه‌ساز نیاز هست تا این نقشه به تأیید شهرداری یا مهندس ناظر برسد و مراحل بعدی ساخت ساختمان شروع شود، کارهای نرم‌افزاری هم چنین نظارتی را می‌طلبد. اگر بتوان چنین نظارتی برای نرم‌افزارهای تولیدی در کشور داشته باشیم، می‌توان نرم‌افزارهای مفیدتری داشت. همان‌طور که می‌بینید، نرم‌افزاری تولید می‌شود، بدون آنکه RUP برای آن تهیه شود یا مراحل استاندارد آن طی شود. به همین دلیل بسیاری از نرم‌افزارهای

آرشیو مدارک، بعد از مدتی مجموعه‌ای از مدارک را از بین می‌بریم، چون اینها برای ما ارزش ندارند. این وجه دوم تعریف، به نام «چیزهای با ارزش» است که ما آن را به عنوان دارائی دیجیتالی می‌شناسیم. بعد به عملکردهای کتابخانه دیجیتالی می‌پردازد و طرز گردآوری آن را مطرح می‌کند. این تعریف جدید از کتابخانه‌های دیجیتالی است که فکر نمی‌کنم تا شش ماه دیگر هم این تعریف دوام داشته باشد، ولی همین بحث گردآوری، سازماندهی، نگهداری و ارائه اشیا دیجیتالی به عنوان کوچک‌ترین جزء غیر قابل تقسیم در کتابخانه‌های دیجیتال، براساس الگوهای انباری یا الگوهای ذخیره انجام می‌شود. در این زمینه دو الگوی مطرح فدورا و OAI در دنیا وجود دارد. رویکرد الگوی فدورا در مجموعه‌های دانشگاهی بسیار کاربرد دارد و رویکرد OAI در محیط‌های کتابخانه‌ای که کمی از دانشگاه فاصله دارند. الگوی OAI هم به شکل فیزیکی قابل پیاده‌سازی است و هم به شکل الکترونیکی در کتابخانه‌های غیردانشگاهی بیشتر مورد توجه است و فدورا که یک سیستم کد منبع باز برای گردش اطلاعات و الگوی انبار - که باید گردش را هم شامل باشد - است، در مجموعه‌های دانشگاهی مورد توجه بوده است. در ایران به استانداردهایی که معرفی شد، کمتر توجه شده است، شاید ما در این زمینه کاملاً در ابتدای راه هستیم و کارهای تحقیقاتی بسیاری در این زمینه‌ها باید انجام شود. خوشبختانه کتابخانه ملی درباره سازماندهی، نگهداری و ارائه، تحقیقات مستندی انجام داده است و چون مکانی عمومی است امکان مشاوره با جاهای دیگر را نیز دارد.

درباره دانش سخت‌افزاری هم آقای مهندس موسویان اشاره کردند، همان بحث‌های سخت‌افزاری که برای زیرساخت گنجانیدن کتاب‌های الکترونیکی اعم از برچسب‌های دیجیتال برای آرشیو بلندمدت و امثال اینها در این مرکز لازم است، در بحث کتابخانه دیجیتال هم این مباحث مطرح است، از آنجائیکه کتابخانه‌های دیجیتالی هر روز با افزایش محتوای الکترونیکی مواجه هستند، پهنای باند شبکه و کم شدن سرعت انتقال داده‌ها از مشکلات و مسائلی است که باید به آن پرداخته شود.

مطلبی: من به سه سؤال مربوط به حوزه حق مؤلف، که هنوز پاسخ واقعا مشخصی نه در ایران و نه در سایر کشورهای دنیا برای آن وجود ندارد، اشاره می‌کنم. آیا نمایش یک مدرک در یک مرورگر، نسخه‌برداری از اثر محسوب می‌شود یا خیر؟ آیا قانون حق مؤلف فقط برای رسانه‌های محسوس و ملموس پیش‌بینی شده است؟ و اینکه استفاده منصفانه از منابع دیجیتالی چه مواردی را در برمی‌گیرد؟ من

موسویان:

نکته مهم در بحث نگهداری اطلاعات، توجه به روزرسانی فایل و تهیه فایل پشتیبان است. ابزارهایی که برای تهیه فایل و پشتیبان گرفتن وجود دارند، به سرعت متحول شده‌اند

در پژوهشگاه روزانه حداقل حدود ۲۰ هزار و حداکثر ۸۰ تا ۱۰۰ هزار صفحه اسکن می‌شود. نحوه کنترل اینها و ورودشان به سیستم و اسکن شدنشان و اینکه چطور برای نمایه‌سازان می‌رود، تمام آن را از ابتدا تا انتها می‌توانند در یک چرخه صنعتی ملاحظه کنند. الان هم حدود ۶۰ میلیون صفحه روی سیستم هست و حداقل از جنبه اسکن کردن و در اختیار گذاشتن مجموعه بی‌نظیری در کشور می‌باشد.

شرکت‌کننده: ما به سرعت در حال کم کردن فاصله‌ای هستیم که با کتابخانه‌ها و کشورهای پیشرفته داریم. اما به نظر من خلایق در این زمینه وجود دارد که باید رفع شود. آقای دکتر غریبی فرمودند که در پژوهشگاه کارهای ارزنده‌ای شده است. اما آیا شما این قدرت قانونی را هم دارید که کتابخانه‌های دیگر را ملزم به استفاده از فرمت‌ها و استانداردها کنید.

مطلبی: البته کتابخانه ملی ناظر تمام کتابخانه‌ها سنتی و دیجیتالی است. شاید آقای پرویزی بخواهند توضیح دهند.

پرویزی: چنین کمیته یا نهادی وجود ندارد. ولی می‌توان نقطه امید در کتابخانه ملی ایران به‌عنوان الگوی تمام کتابخانه‌ها مطرح کرد تا کمیته کتابخانه دیجیتال ایجاد شود که شامل زیر بخش‌های مختلف مثل کمیته فراداده، کمیته گردش محتوا و امثال اینها باشد. این کارها چالش‌های مدیریتی خاص خود را دارد و من می‌دانم که اینها فعلاً به نتیجه نرسیده است. ولی رشد یا سرعت زیاد این کارها و نیز با توجه به اینکه در کشور ما توجه به بحث‌های دیجیتالی خوب است، با شتاب بیشتری نسبت به قضایای دیگر در حال توسعه است. پس فکر می‌کنم طی چند سال آینده در کتابخانه ملی ایران بتوانیم شاهد چنین نهاد الگویی باشیم.

سلطانی (شرکت‌کننده): کتابخانه دانشگاه امیرکبیر نرم‌افزاری به نام «پیامش» دارد که کتاب‌های الکترونیکی را از طریق آن نرم‌افزار به اشتراک گذاشتیم تا کتابخانه‌های دیگر از آن استفاده کنند. البته ما این کار را به‌طور موقت انجام دادیم نه دائم و بعد کتاب‌ها را برداشتیم و در حال حاضر کسی نمی‌تواند از این نرم‌افزار به‌دلیل مسئله کپی‌رایت استفاده کند. اما برخی هم این کار را انجام دادند و کتاب‌ها را اسکن کردند و در حال استفاده کردن از آنها هستند. اما کتابخانه‌ها به‌دلیل رعایت کپی‌رایت این کار را نمی‌کنند. آیا ما می‌توانیم این کار را بکنیم؟

تولیدی با مشکلاتی روبه‌رو می‌شوند. اگر مرکزی وظیفه نظارت را برعهده بگیرد، می‌توان مطابق با استانداردهای جهان پیشرفت.

پرویزی: تحقیقاتی که کتابخانه ملی درباره جنبه‌های مختلف کتابخانه‌های دیجیتالی طی چندسال گذشته انجام داده، برخی به‌شکل مستند روی سایت و برخی به‌شکل مشاوره‌ای در اختیار کارشناسان کتابخانه ملی است. این کارها جنبه‌های جدیدی از کتابخانه دیجیتالی را پوشش می‌دهد. برای مثال آنتولوژی‌ها یا هستی‌شناسی‌ها که بحث بعد از اصطلاح‌نامه‌هاست که در دنیا مطرح می‌شود، بحث‌های مربوط به FRBR، بحث‌های مرتبط با فراداده‌های مرتبط با آرشیو از جمله این اقدامات است.

داوودزاده (شرکت‌کننده): یکی از چالش‌هایی که در حال حاضر کتابخانه‌ها با آن مواجه‌اند، این است که تازه می‌خواهند در این راه گام بردارند و متونی هستند که می‌توانند با مطالعه آنها برای راه‌اندازی کتابخانه‌های دیجیتال حرکت کنند. ولی همان‌طور که دکتر غریبی و دیگران اشاره کردند، بیش از یک دهه است که روی کتابخانه‌های دیجیتال کار می‌کنند و تجربه دارند، مثلاً اطلاعات با چه فرمتی باشد، TIFF باشد یا JPEG؟ و در اجرا به بسیاری از مسائلی رسیده‌اند که به‌صورت چالش برای کتابخانه‌هایی درآمده است که تازه می‌خواهند در این راه گام بردارند. سؤال من این است که کتابخانه‌هایی که متولی این امرند، مانند کتابخانه ملی، مرکز اسناد و مدارک علمی و کتابخانه مجلس این امکان را دارند که دستنامه‌ها و تجربه‌هایشان را در اختیار کتابخانه‌هایی قرار دهند که تازه می‌خواهند در این راه گام بردارند و کاری موازی و تکراری انجام نشود؟

دکتر غریبی: مطلبی که فرمودید، بسیار مهم است و ما به چند روش این بحث را مطرح می‌کنیم. حدود دو سال است که کارگاه‌هایی از سوی پژوهشگاه برگزار و طی آن جنبه‌های مختلف دیجیتالی کردن کتابخانه بررسی می‌شود و تمام آنها در سایت موجود است. اگر کاربری به وب‌سایت پژوهشگاه وارد شود، در بخش انتهایی کل طرح‌هایی که اجرا شده است، می‌بیند. برخی از آنها باید به کتاب تبدیل شوند و در حال حاضر اطلاعات کلی آن فراهم است. ما تقریباً در سال ۱۰ تا ۱۵ جلد کتاب در زمینه‌های مختلف علمی چاپ می‌کنیم و فهرست اینها هم روی وب‌سایت هست. علاوه بر اینها بخش روابط عمومی پژوهشگاه می‌تواند افرادی را که وقت می‌گیرند و همراه با گروه‌شان می‌آیند تا فرآیند تولید اطلاعات را از ابتدا تا انتها ببینند، راهنمایی کند.

مطلبی:

ممکن است وقتی به صفحه وب سایتی مشخص نگاه می‌کنید، رایانه شما نسخه‌ای موقتی از صفحه‌ای که مشاهده و مطالعه کرده‌اید را ایجاد کند. شما نمی‌توانید بدون داشتن مجوز آن صفحه را در قالبی تازه منتشر کنید یا آن را به صفحه وب شخصی خود ضمیمه نمایید

حمایت حق مؤلف قرار می‌گیرند. بنابراین، هر کس بخواهد منابع دارای حق مؤلف را بر روی اینترنت قرار دهد یا چنین منابعی را که دیگران روی اینترنت قرار داده‌اند پخش، اشاعه یا دریافت نماید، باید از صاحبان حقوق آنها اجازه بگیرد.

یکی از دیگر از مسائل اساسی، عدم توجه به قرارداد نشر به صورت شفاف بین ناشر و خالق اثر است. قرارداد نشر یکی از اساسی‌ترین مسائلی است که در قانون حق مؤلف باید به آن توجه شود. شاید بتوان گفت که یکی از ضعف‌های قانون "حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان" مصوب سال ۱۳۴۸ و همچنین قانون "ترجمه و تکثیر" مصوب سال ۱۳۵۲ ایران، عدم توجه به قرارداد بین ناشر و پدیدآورنده است. به موجب قانون حق مؤلف اروپا، قرارداد نشر مبنا و نقطه آغاز تمام فعالیت‌های انتشاراتی با مؤلف است. معمولاً برای هر اثر قرارداد جداگانه‌ای تنظیم می‌شود و در آن مواردی چون میزان استفاده ناشر از اثر و نیز مدت زمان و شرایط آن قید می‌گردد. قرارداد نشر، محدوده امتیازات واگذار شده به ناشر را مشخص می‌کند.

در قرارداد نشر، اساساً مؤلف، امتیاز تکثیر اثر خویش را به ناشر واگذار می‌کند و متعهد می‌شود که در طول دوران اعتبار قرارداد از هرگونه تکثیر و توزیع اثر اجتناب ورزد. در عوض ناشر، موظف است اثر مورد نظر را تکثیر و توزیع کند. قرارداد نشر برای نشر دیجیتال نیز بسیار ضروری و مفید است و عدم وجود آن ممکن است مشکلاتی را در خصوص حمایت از حق مؤلف پدید آورد.

در پایان از استادان و کارشناسان محترم کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی و سایر نهادها که در این نشست شرکت کردند، تشکر می‌کنم.

پی‌نوشت‌ها:

1. Tiff
2. Jpg
3. Open e-book
4. IBX electronic books change
5. IDPF
6. E-Ink

مطلبی: از نظر کپی‌رایت آثار که در اینترنت گذاشته می‌شود اگر آثاری باشد که سازمان حامی کتابخانه دیجیتال تولید کرده است و آنها را برای استفاده دیگران به صورت آزاد و رایگان روی اینترنت قرار می‌دهد، مشکل حقوقی وجود ندارد. ولی اگر آثار ناشران دیگر باشد، لازم است اجازه عرضه اینترنتی آن از صاحبان حقوق (ناشر یا مولف) اخذ کند.

پرویزی: از کتاب‌هایی که بعد از یک مدت معین که فکر می‌کنم حدود ۱۷ سال است، چون مالکیت ناشر از بین می‌رود یا کتاب‌هایی که در مالکیت دانشگاه خودتان است، می‌تواند مورد استفاده عموم قرار گیرد. ولی کتاب‌های دیگر به این بستگی دارد که برای مقاصد شخصی خریده باشید یا اینکه کتاب به کتابخانه دانشگاه داده شده باشد. کتابی که به کتابخانه دانشگاه داده شده باشد، در اینترنت دانشگاه توسط دانشجویان قابل استفاده است. مسئله اینجاست که افراد به صورت شخصی کتاب‌ها را می‌خرند و بعد می‌خواهند آن را عمومی کنند و در اختیار همه بگذارند. اگر ناشر کتابی را در اختیار یک محدوده دانشگاه قرار داده باشد، طبیعتاً مجوز آن را به آنجا می‌دهد یا مجوز می‌دهد که کتابخانه ملی بتواند در تمام کشور استفاده کند.

مطلبی: از لحاظ حقوقی قرارداد کتاب، کتابی که توسط کتابخانه خریداری شده ولی حقوق آن کاملاً متعلق به کتابخانه نیست، حتی مجاز نیست در اینترنت کتابخانه هم عرضه شود. درست است که ما در کتابخانه‌ها کتاب را امانت می‌دهیم، ولی چون استفاده هم‌زمان از آن توسط افراد بی‌شماری صورت نمی‌گیرد، استفاده از کتاب‌ها در کتابخانه اشکالی ندارد، ولی قرارداد آن در اینترنت و استفاده افراد بی‌شماری که به اینترنت دسترسی دارند، از لحاظ حقوقی اشکال دارد. از آنجایی که قرار بود بنده علاوه بر دبیری جلسه در خصوص مسئله حق مؤلف در محیط دیجیتال هم مواردی را مطرح بکنم، با توجه به کمی وقت کوتاه اشاره می‌کنم.

هنوز مشخص نیست که قانون حق مؤلف در اینترنت چگونه باید اعمال و اجرا شود. ممکن است وقتی به صفحه وب سایتی مشخص نگاه می‌کنید، رایانه شما نسخه‌ای موقتی از صفحه‌ای که مشاهده و مطالعه کرده‌اید را ایجاد کند. شما نمی‌توانید بدون داشتن مجوز آن صفحه را در قالبی تازه منتشر کنید یا آن را به صفحه وب شخصی خود ضمیمه نمایید، مگر آنکه از آن استفاده منصفانه شود. منابع ارسالی بر روی اینترنت یا منابعی که بر روی خدمات دهندگان وب قرار دارند، معمولاً همانند منابع موجود در سایر رسانه‌ها (کتاب، نوار، غیره) تحت